

Joanna Pietrzak

Zamiejscowy Wydział Leśny Politechniki Białostockiej w Hajnówce

Andrzej Grzywacz

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

KRYTERIA WYMIAROWE DLA DRZEW – KANDYDATÓW NA POMNIKI PRZYRODY

DIMENSIONAL CRITERIA FOR CANDIDATES FOR THE TREES - MONUMENTS OF NATURE

Słowa kluczowe: pomnik przyrody, kryteria dla drzew – pomników przyrody, ochrona przyrody

Key words: monument of nature, criteria for trees – monuments of nature, nature protection

Abstract. The protection of trees and shrubs in the form of monuments of nature has had a long tradition in the Polish law of nature. Legal protection of this type covers the protection of all trees, including those grown outside forests. Currently, the law governing the conduct of the proceedings for the designation of the trees – natural monuments is ambiguous, discretionary and is not based on scientific considerations. The authors of the paper analyzed the trees - natural monuments in the country, according to their own database of the monuments of nature on the basis of the data obtained from the Regional Directorates for Environmental Protection. This paper proposes the dimensional criteria for candidates for natural monuments of selected tree species.

WSTĘP

Na przyrodę jako przedmiot prawnej ochrony składają się między innymi dziko żyjące gatunki grzybów, roślin i zwierząt oraz ich siedliska, ekosystemy, których są składnikiem, a także obszary, które reprezentują krajobrazy naturalne i wyróżniające się szczególnymi cechami krajobrazy o charakterze kulturowym. Ponadto do przedmiotów ochrony zalicza się pojedyncze okazy i ich skupiska, odznaczające się ponadprzeciętnym rozmiarem lub pokrojem takie jak stare drzewa, ich grupy i aleje, jak również charakteryzujące się rzadkością występowania, np. gatunki endemiczne, swoistą rolą w funkcjonowaniu układów przyrodniczych. Aktualnie przedmiotem ochrony jest cała przyroda lub istotna jej część, w tym twory przyrody ożywionej i nieożywionej.

Pod względem prawnym ochrona przyrody sprowadza się do nadania specjalnych praw określonym gatunkom, obiektom (lub okazom) oraz obszarom. Działalność ta polega najczęściej na wyłączeniu lub ograniczeniu ich pozyskiwania

lub swobodnego użytkowania lub podejmowaniu działań w celu ich zachowania i funkcjonowania.

DOTYCHCZAS STOSOWANE KRYTERIA WYMIAROWE DLA DRZEW – POMNIKÓW PRZYRODY

Obecnie pojęcie pomnika przyrody zostało określone w ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody [Ustawa...2004]. W dokumencie tym określono przesłanki, jakimi należy kierować się przy ustanawianiu tej formy ochrony przyrody. Pomnikami przyrody są „pojedyncze twory przyrody żywej i nieożywionej lub ich skupiska o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie”. Przedmiotem ochrony są więc elementy przyrody ożywionej jak i nieożywionej. W praktyce polskiej przyjęto podział obiektów chronionych jako pomniki przyrody na pojedyncze drzewa, grupy drzew, aleje, głazy narzutowe, skałki, grotty, jaskinie. W definicji pomnika przyrody szczególnie zostały wyróżnione drzewa. W tym miejscu należy podkreślić, że zakres przedmiotowy zastosowania powyższego przepisu jest bardzo duży a obiekty chronione różnorodne – od przyrodniczych po historyczne.

Ochrona drzew i krzewów w formie pomników przyrody ma długą tradycję w polskim prawie ochrony przyrody. Prawna ochrona tego typu obiektów wywodzi się z ochrony wszystkich drzew, również tych rosnących poza lasami.

Ustanowienie pomnika przyrody według aktualnego prawa ochrony przyrody następuje w drodze uchwały rady gminy [Ustawa...2004]. Dokument precyzuje nazwę danego obiektu, jego położenie, podmiot sprawujący nadzór, szczególne cele ochrony, a w razie potrzeby ustalenia dotyczące jego czynnej ochrony. Szczególne wyróżnienie drzew znajduje się w art. 40 ust. 2, który jako normę przyjmuje, że drzewa – pomniki przyrody podlegają „dożywotniej” ochronie, czyli do czasu ich samoistnego, całkowitego rozpadu, pod dwoma warunkami: wyłącznie na terenach niezabudowanych oraz jeśli nie stanowią zagrożenia dla ludzi lub mienia.

Podjęcie uchwały uznającej dany obiekt za pomnik przyrody lub znoszącej ten status musi być poprzedzone uzgodnieniem projektu uchwały z regionalnym dyrektorem ochrony środowiska. W praktyce oznacza to, że zarówno rada gminy, jak i regionalny dyrektor ochrony środowiska muszą być zgodni, jaki obiekt ma być chroniony i w jaki sposób ochrona ta ma być realizowana.

Z uregulowań ustawy o ochronie przyrody wynika różny zakres i wielorakość wartości chronionych pomników przyrody. W związku z powyższym zastanowienia wymaga, czy w niektórych przypadkach nie dojdzie do zbiegu form ochrony. Obecne zapisy w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

[Ustawa...2003] oraz zapisy dotyczące pomników przyrody w ustawie o ochronie przyrody [Ustawa...2004] uzupełniają się wzajemnie, z punktu widzenia wprowadzenia ochrony dwóch obiektów różnych ich wartości. Jest to dość istotna zmiana w podejściu tego typu obiektów. Ustawa o ochronie przyrody wskazuje, że minister właściwy do spraw środowiska może określić, w drodze rozporządzenia, kryteria uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody, z uwagi na potrzebę ochrony drzew i krzewów ze względu na ich wielkość, wiek, pokrój i znaczenie historyczne, a odnośnie tworów przyrody nieożywionej – ze względu na ich znaczenie naukowe, estetyczne i krajobrazowe. Formą tą mogą być objęte między innymi obiekty o wartościach kulturowych i historycznych, zastanowienia wymaga, jaki będzie stosunek do ochrony wprowadzonej na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [Ustawa ... 2003]. Ustawa ta przewiduje, że jej postanowienia nie naruszają w szczególności przepisów prawa ochrony środowiska oraz ustawy o ochronie przyrody i w związku z tym przepisy obu ustaw nie wyłączają się wzajemnie. Nie jest wykluczone wprowadzenie ochrony dwóch obiektów z punktu widzenia różnych ich wartości. Zapis ten w głównej mierze odnosi się parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zaprojektowanej zieleni, które mogą stanowić zarówno zabytek, jak również pomnik przyrody. Rozwiązania zawarte w dwóch wspomnianych ustawach, mogą więc wzajemnie uzupełniać się. Jest to istotne, gdyż jest to znacząca zmiana w podejściu do tych obiektów. Zgodnie z zapisem ustawy z 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury [Ustawa... 2003] rzadkie okazy przyrody żywej lub nieożywionej, jeśli nie podlegałyby przepisom ustawy o ochronie przyrody, mogły stanowić zabytki.

Spornym zagadnieniem w dotychczasowych rozwiązaniach był brak określenia jednoznacznych kryteriów dla drzew, przesądzających o tym, czy dany obiekt może być uznany za pomnik przyrody. Uwzględniając ten fakt, ustawodawca

Tab. 1. Wymiary drzew kandydatów na pomniki przyrody

Rodzaj/ Gatunek	Pierśnica (cm)	Obwód na wysokości 1,3 m (cm)
Dąb, topola czarna, topola biała	120	380
Buk, lipa, jodła, sosna, świerk, modrzew, wierzba (biała, krucha)	100	310
Jesion wyniosły	80	250
Brzoza (brodawkowata, omszona), klon, topola osika, wiąz, klon jawor	70	225
Grab pospolity	60	190
Jarząb pospolity	50	150
Czeremcha, jabłoń	30	90

Źródło: opracowanie na podstawie „Instrukcji o urządzaniu lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody” z 1962 r., zachowano oryginalną pisownię nazw gatunków i rodzajów drzew.

zawarł fakultatywną delegację dla ministra właściwego do spraw środowiska do określenia kryteriów uznawania tworów przyrody żywej i nieożywionej za pomniki przyrody oraz wskazania, jakimi przesłankami należy się kierować przy ich wyborze. Niestety delegacja ta nie została wykorzystana.

Na początku lat sześćdziesiątych XX w. podjęto próbę uporządkowania zakresu działań ochroniarskich, odwołując się do przesłanek naukowych. Z uwagi na trudność określania wieku drzew rosnących, zwłaszcza starszych, oparto się z konieczności na wymiarach, ustalając dolne granice dla głównych rodzajów i gatunków drzew rodzimych (tabela 1). Podano je w „Instrukcji o urządzaniu lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody” z 1962 r.

Powyższe dane opatrzone były uwagą, iż okazy poszczególnych gatunków, występujące na granicach lub poza granicami swych naturalnych zasięgów, mogą być uznawane za pomniki przyrody w przypadku stwierdzenia mniejszych rozmiarów. W publikacjach i rejestrach pomników, ze względu na trudności związane z pomiarem pierśnic grubych drzew, często zamiast pierśnic podawane były obwody drzew mierzone na wysokości 130 cm od powierzchni gruntu. Dlatego też przedstawione powyżej pierśnice progowe uzupełniono odpowiadającymi im obwodami.

Próbę uszczegółowienia i rozszerzenia listy gatunków drzew – kandydatów na pomniki przyrody zawierała „Instrukcja sporządzania planów ochrony parków narodowych”. W części II dokumentu „Zasady sporządzania operatu ochrony ekosystemów lądowych: leśnych i nieleśnych”, poza wymienionymi wcześniej znalazły się na niej: grusza pospolita, czereśnia, głóg, klon polny, leszczyna i szakłak pospolity. Skorygowano również niektóre wymiary graniczne – obniżono je dla dębu bezszypułkowego i dla brzozy omszonej, a podwyższono dla klonu jaworu (tabela 2).

Wykazy obejmowały jednak wyłącznie gatunki rodzime, ponieważ dotyczą ochrony pomnikowej realizowanej w parkach narodowych i rezerwach przyrody, gdzie z zasady nie tolerowano wówczas gatunków obcego pochodzenia. Stosować je należało dla drzew i krzewów rosnących w naturalnych warunkach, w lasach, zazwyczaj w zwarcu, jednakże, mają one w porównywalnym wieku większe wysokości, mniejsze pierśnice niż drzewa wolno rosnące.

Wymiary drzew – kandydatów na pomniki przyrody, w projekcie kolejnego rozporządzenia, postulowano jako „obowiązujące”. Poniższa tabela zawarta została „przepisana” do dokumentu wraz ze wszystkimi zawartymi w niej, a wielokrotnie wytykanymi przez różne środowiska przyrodników, błędami: nadal brakowało w niej np. olszy czarnej oraz pozostały różnice w obwodach podanych przy tej samej średnicy dla dwóch gatunków brzozy *Betula sp.* Ponadto użyto niestosowane już wówczas gatunkowe nazwy łacińskie.

Opracowane w latach sześćdziesiątych XX w. przez Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego zasady uznawania tworów przyrody za pomniki przyrody

Tab. 2. Pierśnice i obwody dla rodzimych gatunków drzew i krzewów jako dolne granice dla pomników przyrody

Lp.	Gatunek	Pierśnica (cm)	Obwód (cm)
1.	Brzoza brodawkowata <i>Betula verrucosa</i>	70	220
2.	Brzoza omszona <i>Betula pubescens</i>	70	190
3.	Buk zwyczajna <i>Fagus silvatica</i>	100	314
4.	Czeremcha zwyczajna <i>Prunus avium</i>	30	94
5.	Czereśnia <i>Cerasus avium</i>	30	94
6.	Dąb bezszypułkowy <i>Quercus robur</i>	100	314
7.	Dąb szypułkowy <i>Quercus sessilis</i>	120	380
8.	Głóg <i>Crataegus sp.</i>	30	94
9.	Grab zwyczajny <i>Carpinus betulus</i>	60	190
10.	Grusza pospolita <i>Pyrus communis</i>	50	160
11.	Jabłoń dzika <i>Malus silvestris</i>	30	94
12.	Jarzębina pospolita <i>Sorbus aucuparia</i>	50	160
13.	Jawor <i>Acer pseudoplatanus</i>	80	250
14.	Jesion wyniosły <i>Fraxinus excelsior</i>	80	250
15.	Jodła pospolita <i>Abies alba</i>	100	314
16.	Klon polny <i>Acer campestre</i>	50	160
17.	Klon zwyczajny <i>Acer platanoides</i>	70	220
18.	Leszczyna <i>Corylus avellana</i>	30	94
19.	Lipa drobnolistna <i>Tilia cordata</i>	100	314
20.	Lipa szerokolistna <i>Tilia platyphyllos</i>	100	314
21.	Modrzew europejski <i>Larix europea</i>	100	314
22.	Modrzew polski <i>Larix polonica</i>	100	314
23.	Osika <i>Populus tremula</i>	70	220
24.	Sosna zwyczajna <i>Pinus silvestris</i>	100	314
25.	Świerk pospolity <i>Picea excelsa</i>	100	314
26.	Szakłak pospolity <i>Rhamnus cathartica</i>	30	94
27.	Wiąz górski (Brzost) <i>Ulmus scabra</i>	70	220
28.	Wiąz pospolity <i>Ulmus campestris</i>	70	220
29.	Wiąz szypułkowy (Limak) <i>Ulmus effusa</i>	70	220
30.	Wierzba biała <i>Salix alba</i>	100	314
31.	Wierzba krucha <i>Salix fragilis</i>	100	314
32.	Topola biała (Białodrzew) <i>Populus alba</i>	120	380
33.	Topola czarna <i>Populus nigra</i>	120	380

Źródło: Opracowanie, na podstawie „Zasad sporządzania operatu ochrony ekosystemów lądowych: leśnych i nieleśnych” z 1994 r. (zachowano pisownię oryginalną).

Tab. 3. Wymiary drzew – kandydatów na pomniki przyrody

Gatunek	Pierśnica	Obwód
Jałowce (wszystkie gatunki)	25	75
Żywotniki (wszystkie gatunki), cyprysiki (wszystkie gatunki), jarzęby (wszystkie gatunki), bez czarny, bez koralowy	30	100
Sosna limba, miłorząb, magnolia, tulipanowiec, leszczyna turecka	50	150
Choina, brzozy (wszystkie gatunki), orzech czarny, topola osika, grab, jabłoń płonka, grusza polna	65	200
Wiązy (wszystkie gatunki), olsze (wszystkie gatunki), klon zwyczajny, klon jawor i polny	70	225
Modrzew (wszystkie gatunki), jodła (wszystkie gatunki), daglezwia, jesion (wszystkie gatunki), perełkowiec, klony (pozostałe gatunki),	80	250
Sosny (pozostałe gatunki), świerki (wszystkie gatunki), iglicznia	90	275
Dęby (wszystkie gatunki), lipy (wszystkie gatunki), platan, buk, kasztanowce (wszystkie gatunki), robinie (wszystkie gatunki), wierzby (wszystkie gatunki)	95	300
Topola biała i czarna	125	400

Źródło: Opracowanie, na podstawie publikacji P. Rucińskiego (1992).

pozwalają, na objęcie ochroną pomnikową okazów należących do gatunków rodzimych, zaś gatunków obcych – tylko po uprzednim uzyskaniu zgody ministra. Ustawa o ochronie przyrody z 1991 r. wprowadziła do prawa możliwość uznawania za pomniki przyrody gatunków rodzimych i obcych.

Propozycje obwodów minimalnych dla drzew i krzewów, również egzotycznych, rosnących na terenach zieleni urządzonej (zieleńce, nasadzenia uliczne i przy posesjach) zawierała publikacja Z. Chachulskiego „Chirurgia drzew” z 1992 [Chachulski... 1992]. W publikacji tej zestawiono sugerowane przez Jareme A. Rabińskiego (za Cz. Łaszkiem) wymiary graniczne dla drzew, stosując układ ich prezentacji według nazwy rodzajowej, ewentualnie gatunkowej, pierśnicy i obwodu (tabela 3). W odniesieniu do krzewów autor zawarł uwagę, aby jako pomnikowe traktować te, które przybrały formę drzewiastą (np. dereń, leszczyna, pigwa, szakłak, tarnina,) oraz kwitnące okazy bluszczu pospolitego. Przy propozycjach progowych obwodów drzew nie wymieniono przesłanek, jakimi kierowano się przy określaniu minimalnych obwodów oraz pierśnic pozwalających na ustanowienie drzewa pomnikiem przyrody.

W wykazach zaproponowano, aby wymiary dla gatunków rodzimych, rosnących w środowiskach naturalnych, przyjmować wymiary podane w Instrukcji z 1994 r. [Instrukcja... 1994], zaś w krajobrazie kulturowym i na terenach zieleni urządzonej – zalecane przez J. A. Rabińskiego (za Cz. Łaszkiem) z 1992 r. W przypadkach budzących wątpliwości należy przyjmować wymiary niższe (bardziej liberalne). Dla gatunków nieujętych w zestawieniu należy przyjmować

wymiary podane dla drzew i krzewów o zbliżonych zdolnościach wzrostu, rozwoju i długości życia.

PROPOZYCJE MINIMALNYCH OBWODÓW KWALIFIKUJĄCYCH DRZEWO DO OBJĘCIA OCHRONĄ PRAWNĄ

Jak wspomniano, podejmowano kilka prób określenia zarówno minimalnych wymiarów drzew – kandydatów na pomniki przyrody, jak i sprecyzowania kryteriów ustanawiania drzew obiektami prawnie chronionymi. Oczwistym jest fakt, iż ochrona przyrody ze względu na ogromną różnorodność i zmienność, nie poddaje się działaniom schematycznym, jednakże w tym przypadku odpowiednio uszczegółowione cechy danego okazu (nie tylko cechy wymiarowe), ułatwiałyby celowe i planowe ich ustanawianie i w sposób unormowany określałyby przedmiot ochrony, a także skuteczne zarządzanie i planowanie sieci pomników przyrody w kraju.

Wymiary drzew stały się więc ważnym kryterium, uwzględnianym przy typowaniu drzew do ochrony prawnej. Często drzewa o znacznie mniejszych rozmiarach mogą dla konkretnego regionu stanowić najstarsze, największe i najcenniejsze okazy. Wskazane jest tworzenie pomników z drzew pięknych i okazałych, a niekoniecznie najstarszych i najgrubszych. Dzięki temu wzrośnie szansa, że chronione okazy będą żyły jeszcze długo i zdrowo. Ochroną warto obejmować zwłaszcza zgrupowania cennych, dorodnych drzew, jak również aleje, szpalery drzew lub zadrzewienia starych cmentarzy. Pewien rodzaj dowolności uznawania drzew za pomniki przyrody, braki w postaci szczegółowych instrukcji dotyczących sposobów pomiarów obwodów i wysokości oraz pomijanie innych cech drzew, głównie osobliwości przyrodniczych, wartości historycznych oraz społecznych spowodowały zbyt daleko idącą rozbieżność w ocenie i uznawaniu drzew, które powinny być objęte ochroną prawną. Aktualnie w kraju nie ma całościowego, ogólnokrajowego rejestru drzew pomnikowych, skonstruowanego według jednolitych kryteriów i zawierającego takie same, użyteczne dane i informacje. Brak informacji i opracowań z tego zakresu był i jest główną przyczyną nie powstania do tej pory rozporządzeń Ministra Środowiska, które regulowałyby tok postępowania przy wyznaczaniu pomników przyrody, ważnej części składowej ochrony przyrody w naszym kraju.

Stan wiedzy określony na podstawie literatury oraz roczników statystycznych GUS wskazuje na poważną lukę w zakresie informacji ilościowej i jakościowej na temat stanu i ochrony drzew pomnikowych, jak również wytycznych do ich inwentaryzacji i weryfikacji stanu sieci pomników przyrody a także wskazań dla odpowiedniej aranżacji otoczenia drzew pomnikowych, ich pielęgnacji i konserwacji.

W praktyce oznacza to, że uznawanie drzew za pomniki przyrody i działania podejmowane na rzecz ich ochrony powinny być dokonywane w oparciu o jasne i obiektywne kryteria. Tymczasem, powyższe braki skutkują negatywnie w postaci pomijania pewnych tworów przyrody, ich grup czy alej, na korzyść innych, posiadających inne cechy, najczęściej okazałe rozmiary i dobry stan zdrowotny.

Tab. 4. Obwody średnie, minimalne i maksymalne dla wybranych gatunków pojedynczych drzew – pomników przyrody

L.p.	Gatunek	Liczba drzew	Obwód [cm]		Średnia	Mediana	Odchylenie standardowe	Przedział ufności odch. std.		Współczynnik zmienności
			Minimalny	Maksymalny				- 95,00%	95,00%	
1	Brzoza brodawkowata	135	80	628	235,71	235	66,80	59,60	75,90	28,30
2	Buk pospolity	1434	113	910	357,06	346,5	87,4	84,4	90,8	24,5
3	Cis pospolity	314	47	512	149,04	121,5	134,00	124,30	145,40	89,90
4	Dąb szypułkowy	9433	122	910	405,80	395	104,80	103,30	106,30	25,80
5	Grab zwyczajny	277	115	480	229,91	242	69,00	56,50	88,60	30,00
6	Jesion wyniosły	1212	70	707	333,61	320	84,20	81,00	87,70	25,20
7	Jodła pospolita	44	90	570	294,52	287	89,40	73,90	113,30	30,40
9	Klon pospolity	724	80	690	296,39	290	64,80	61,50	68,60	21,90
10	Lipa drobnolistna	3245	220	1100	372,15	359	114,00	111,30	116,80	30,60
11	Modrzew europejski	272	60	675	269,96	268	79,50	73,30	86,80	29,40
	Olsza czarna	105	65	590	277,68	275	73,7	64,9	85,3	26,6
12	Platan klonolistny	349	117	1050	401,94	388	118,60	110,40	128,20	29,50
13	Sosna zwyczajna	990	133	660	295,78	288	85,00	78,50	92,60	28,70
14	Świerk pospolity	291	120	608	284,44	284	62,90	58,20	68,50	22,10
15	Topola biała	243	112	830	456,30	445	97,80	89,80	107,30	21,40

Źródło: Opracowanie własne.

Na potrzeby niniejszej pracy wykorzystano dane z utworzonej bazy pomników przyrody ożywionej i nieożywionej obejmującej dane z całego kraju według jednolitego schematu na podstawie głównego źródła informacji, jakimi były dostępne rejestry pomników przyrody z regionalnych dyrekcji ochrony środowiska. Przeanalizowano obwody dla poszczególnych gatunków drzew objętych ochroną pomnikową oraz poddano analizie statystycznej. Wyliczenia oparto na rzeczywistych obwodach drzew podanych w rejestrach pomników na podstawie utworzonej własnej bazy danych pomników przyrody w Polsce.

Z uwagi na najbardziej szczegółowe dane dotyczące obwodu poszczególnych okazów, analizom poddano obwody okazów drzew wchodzących w skład najliczniejszej kategorii drzew – pomników przyrody – drzew pojedynczych. Informacje znajdujące się w rejestrach pomników przyrody otrzymanych od regionalnych dyrekcji ochrony środowiska, często nie prezentowały szczegółowych informacji o obwodach dla poszczególnych drzew wchodzących w skład grup drzew oraz alej. Szczegółowymi badaniami objęto wszystkie pomniki

przyrody występujące na terenie całego kraju, według ich stanu na początek 2010 r. Obwody średnie, minimalne i maksymalne dla wybranych, najważniejszych gatunków drzew – pomników przyrody zestawiono w poniższej tabeli.

Obliczono szereg wskaźników statystycznych dla obwodów drzew pomnikowych. Wydaje się, iż najbardziej wartość mediany służyła do rozważenia propozycji dla obwodów poszczególnych gatunków drzew. Często wartość ta jest niższa od średniej arytmetycznej lub jej równa. U niektórych gatunków wartość odchylenia standardowego jest niewielka (głównie w przypadku mniej licznych okazów), co świadczy o skupieniu wartości obwodów wokół średniej arytmetycznej.

Zestawienie to ukazuje także błędy w typowaniu do pomników przyrody niektórych okazów, a także dość dużą rozpiętość obwodów drzew uznawanych za pomniki przyrody. Przykładem może być buk pospolity – minimalna wartość obwodu drzewa uznanego za pomnikowe to 113 cm, podczas gdy najgrubszy obwód to 910 cm, a obwód orientacyjny (minimalny dla kandydata) wynosi 300-310 cm. Podobnie w przypadku dębu szypułkowego, gatunków topól, czy wiązów. We wstępnych kryteriach dotychczas stosowanych minimalne obwody dla

Tab. 5. Dotychczas stosowane propozycje oraz autorskie zalecenia minimalnych obwodów (na wysokości 130 cm od powierzchni gruntu) dla wybranych gatunków drzew – kandydatów na pomnik przyrody

L.p	Gatunek	Propozycja Cz. Łaszka (1975) [Chachulski, 1992]	Propozycja Instrukcji sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie (1996) ² [Instrukcja... 1996]	Propozycja ochrony drzew w Puszczy Białowieskiej (1996) ³ [Zasady... 1996]	Propozycja P. Rucińskiego (1998) [Ruciński... 1998]	Propozycja J. i P. Pawlaczyków (1998) [Kujawa-Pawlaczyk... 1998]	Propozycja J. i P. Pawlaczyków (1999) [Kujawa-Pawlaczyk... 1999]	Obwód proponowany [Pietrzak... 2011]
		(cm)						
1	Brzoza brodawkowata	-	220	160	200	200	200	200
2	Buk pospolity	300	314	-	300	300	300	310
3	Cis pospolity	-	-	-	-	wszystkie	100	120
4	Dąb szypułkowy	300	380	190	300	300	330	400
5	Grab pospolity	-	190	160	200	180	240	200
6	Jesion wyniosły	250	250	220	250	280	250	300
7	Jodła pospolita	300	314	wszystkie	250	wszystkie	-	280
8	Klon pospolity	250	220	190	225	250	250	290
9	Lipa drobnolistna	300	314	220	300	300	300	360
10	Modrzew europejski	250	314	-	250	230	300	260
11	Olsza czarna	-	-	220	225	230	250	270
12	Płatan klonolistny	300	-	-	300	-	-	380
13	Sosna zwyczajna	275	314	140	-	230	250	280
14	Świerk pospolity	250	314	200	314	230	230	280
15	Topola biała	400	380	-	400	wszystkie	300	450

Źródło: Opracowanie własne.

kandydatów na pomniki przyrody są znacznie wyższe. Istotnym jest pytanie praktyczne, czy celowym jest objęcie okazu ochroną w postaci pomnika przyrody, jeśli jego obwód jest wyraźnie, zdecydowanie mniejszy w porównaniu z innymi okazami tego gatunku w kraju.

Podane wymiary dotyczą drzew pojedynczych, gdyż w kategorii tej w utworzonej bazie pomników przyrody znajdowało się najwięcej wymiarów obwodów. W przypadku większych założeń kompozycyjnych, jakimi były grupy lub aleje, obwody podawano głównie w przybliżonych przedziałach, a nie precyzyjne obwody poszczególnych drzew tworzących pomnik przyrody. W poniższej tabeli zamieszczono dotychczasowe propozycje obwodów dla drzew pomnikowych różnych autorów, które proponowano, przyjmowano raczej szacunkowo, postulatywnie (brakuje bowiem informacji, jak dane te zostały wyliczone) oraz nowe propozycje opierają się na wyliczeniach statystycznych rzeczywistych obwodów drzew pomnikowych z kategorii pojedyncze drzewa z utworzonej własnej bazy danych.

Propozycje wymiarów drzew pomnikowych opierają się głównie na modyfikacji wartości mediany, wyliczonej ze zbioru obwodów rzeczywistych, drzew pomnikowych dla poszczególnych gatunków. Posiłkując się innymi wskaźnikami ujętymi w tabeli 4 oraz wiedzą dendrologiczną, przyjęto propozycje liczb całkowitych, najbardziej zbliżonych do wartości mediany.

PODSUMOWANIE

Proponowane obwody minimalne do objęcia ochroną kandydata – okazu drzewa do objęcia ochroną w postaci pomnika przyrody, różnią się od propozycji pozostałych autorów. Opierają się na wyliczeniach średnich obwodów drzew pomnikowych dotychczas objętych ochroną pomnikową. Z danych wynika, iż w niektórych przypadkach obwód minimalny powinien być nieco wyższy (np. dąb szypułkowy, topola biała, klon pospolity), a w przypadku niektórych gatunków, proponowanych do objęcia ochroną pomnikową z niższym niż zalecane wcześniej minimalnym obwodem pnia na wysokości 130 cm (np. buk pospolity, modrzew europejski, sosna zwyczajna). Analizy wypełniają lukę w informacji dotyczącej wymiarów drzew pomnikowych na gruncie, w terenie, jako kryterium wstępne, przy ustanawianiu pomników przyrody. Zaproponowane obwody minimalne są wstępnym kryterium ustanawiania pomników przyrody – drzew. Sądzi się, iż zaproponowane minimalne wymiary do uznawania drzew za pomniki przyrody wpłyną pozytywnie przy podejmowaniu decyzji odnośnie uznawania kolejnych tworów przyrody żywej za pomniki przyrody. Ponadto może być to jedno (wstępne) z kryteriów i cech, mające wpływ na decyzję o uznaniu tworów przyrody za pomniki przyrody ze względu na inne wartości drzew, m.in. przyrodnicze i społeczne.

LITERATURA

- Instrukcja sporządzania programu ochrony przyrody w nadleśnictwie. Załącznik nr 11 do Instrukcji Urządzania Lasu. Wydaw. „FUNDACJA ROZWÓJ SGGW”. Warszawa 1996.
- Kujawa-Pawlaczyk J., Pawlaczyk P. 1998. Otulina Drawieńskiego Parku Narodowego. Inwentaryzacja przyrodnicza z programem ochrony przyrody. Mscr.
- Kujawa-Pawlaczyk J., Pawlaczyk P. 1999. Cedyński Park Krajobrazowy. Operat ochrony ekosystemów leśnych do Planu Ochrony Parku. Mscr.
- Pietrzak J. 2011. Metodyka i kryteria uznawania za pomniki przyrody drzew oraz określania ich klas wartości przyrodniczej i społecznej. Maszynopis rozprawy doktorskiej, Wydział Leśny SGGW, Warszawa.
- Rabiński J. A. 1992: Obwody drzew typowanych do objęcia ochroną prawną, jako pomników przyrody [W:] Z. Chachulski: Chirurgia drzew. Wydaw. LEROVIL. Agencja Wydawniczo-Reklamowa. Otwock 1992.
- Ruciński P. 1998. Motywy i kryteria uznawania tworów przyrody za pomniki. Las Polski (1998), Nr 23, s. 7-10.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury z późn. zm. Dz.U. 1962 Nr 10 poz. 48
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Dz. U. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dz. U. Nr 162, poz. 1568, ze zm.
- Zasady ochrony starych drzew w Puszczy Białowieskiej – propozycja społeczna. Towarzystwo Ochrony Puszczy Białowieskiej. 1996.

STRESZCZENIE

Ochrona drzew i krzewów w formie pomników przyrody ma długą tradycję w polskim prawie ochrony przyrody. Obecne przepisy prawne regulujące tok postępowania przy wyznaczaniu drzew - pomników przyrody są niejednoznaczne, uznaniowe, nieoparte na przesłankach naukowych. Przeanalizowano drzewa – pomniki przyrody w kraju według utworzonej według własnej bazy danych – pomników przyrody na podstawie danych uzyskanych z Regionalnych Dyrekcji Ochrony Środowiska. Zaproponowano kryteria wymiarowe dla kandydatów na pomniki przyrody wybranych gatunków drzew. Obwody minimalne opierają się na wyliczeniach średnich obwodów drzew pomnikowych dotychczas objętych ochroną pomnikową. W niektórych przypadkach obwód minimalny powinien być nieco wyższy, a w przypadku niektórych gatunków, proponowanych do objęcia ochroną pomnikową z niższym niż zalecane wcześniej minimalnym obwodem pnia na wysokości 130 cm. Analizy wypełniają lukę w informacji dotyczącej wymiarów drzew pomnikowych na gruncie, w terenie, jako kryterium wstępne, przy ustanawianiu pomników przyrody. Sądzi się, iż zaproponowane obwody minimalne są wstępnym kryterium ustanawiania pomników przyrody a także wpłyną pozytywnie przy podejmowaniu decyzji odnośnie uznawania kolejnych tworów przyrody żywej za pomniki przyrody.

SUMMARY

The protection of trees and shrubs in the form of monuments of nature has had a long tradition in the Polish law of nature. The current legislation governing the conduct of the

proceedings for the designation of trees - natural monuments is ambiguous, discretionary and is not based on scientific considerations. We analyzed the trees - natural monuments in the country according to our database of the monuments of nature on the basis of the data obtained from the Regional Directorate for Environmental Protection. The paper proposes the dimensional criteria for the candidates for natural monuments of selected tree species. The minimum circumference measurement is based on the calculations of an average circumference of the already protected monuments. In some cases, the minimum circumference should be a bit wider, and for some species narrower than the previously recommended minimum trunk circumference at a height of 130 cm. The carried out analyses fill in the information gap on the dimensions of monumental trees as the initial criterion for establishing monuments of nature. It is believed that the proposed circumferences are minimum initial criterion for establishing monuments of nature as well as they have a positive impact when deciding on the validation of the living natural objects as monuments of nature.